

تدریس و تفسیر مثنوی در بوسنی و هرزگوین

دکتر موبینا موکر*

از وقتی که بوسنی و هرزگوین به تصرف ترک‌های عثمانی درآمد و مستقیماً زیر نفوذ فرهنگ ایرانی نیز قرار گرفت، مردم این سرزمین از سرچشمه شورآفرین ادبیات و شعر فارسی نوشیده‌اند. از میان شاعران پارسی‌گوی، مولانا جلال‌الدین رومی همواره جایگاه خاصی در میان مردم بوسنی داشته است. قرن‌هاست که مثنوی معنوی، برجسته‌ترین اثر عرفانی وی، دل‌های گم‌گشته در کویر تاریکی را به گلزار نوری الهی رهنمون می‌کند و در آنها شکوفه عشق به خدا و عشق به انسانیت و دوستی را می‌کارد و این عشق به مولانا و اندیشه وی تا به امروز همچنان ادامه دارد.

در قدیمی‌ترین «وقفنامه سارایوو» (Sarajevo) (پایتخت بوسنی و هرزگوین) آمده است که واقف، عیسی بیغ اسحاقویچ (Isa beg Isaković)، مسافرخانه همراه با زاویه کوچک مولوی را در سال ۱۴۶۲م. در سارایوو بنا کرده است. برای تأکید این موضوع به

* استاد زبان و ادبیات فارسی، سارایوو

یادداشتی که در نسخه خطی مثنوی، متعلق به دکتر فهیم نامتاک از ساریوو، وجود دارد، اشاره می‌کنیم: «این نسخه دلپذیر و کتاب عدیم‌النظیر به مددکاری فیض باری بدین طرز و اسلوب و طرح و طور مرغوب اختتام یافت به قلم شکسته رقم اضعف الفقرا و بنده مولانا درویش محمد المولوی البوسنوی در زاویه جدید که برای درویشان مولویه در محروسه سرای المحمیه بنا و احیا شده و کان ذلک سنه ۱۰۵۸ (۱۶۴۸ م.)»

نکته در خور ذکر آن است که در لشکرکشی سپاهیان اتریش به ساریوو در سال ۱۶۹۷م. که با فرماندهی امیر اوغن ساویسکی (Eugen Savojski) انجام شد، مسافرخانه عیسی بیغ اسحاقویچ و زاویه آن با خاک یکسان شده است.

گفته می‌شود در هر جایی که خانقاه طریقت مولوی وجود داشته، الزاماً «مجلس مثنوی» نیز تشکیل می‌شده است. از این رو طبیعی است که درویشان در خانقاه ساریوو نیز به تدریس و تفسیر و تأویل مثنوی مشغول بوده باشند. قدیمی‌ترین «مثنوی‌خوان»^۱ توکل‌ی دده (Tevekkuli Dede) بود که در نیمه اول قرن ۱۷ میلادی در ساریوو زندگی می‌کرد. وی آداب صوفیانه را در پرتو شیخ مولوی، عطیق دده (Atik Dede) آموخت و پس از مرگ شیخ جانشین او شد و در خانقاه مولوی در بند باشا سال‌ها مثنوی را تفسیر و تأویل کرد. نه تنها مشایخ مولوی، بلکه روشنفکرانی که به هیچ یک از مشایخ معاصر خود اظهار پیروی نکردند، به تدریس مثنوی در جاهای مختلف نیز پرداختند و از میان ایشان می‌توان به محمد امین عیسویچ (Muhammed Emin Isević) اشاره کرد. وی آشنایی خوبی با زبان فارسی داشت و سال‌ها در مسجد باکر بابا در ساریوو مثنوی را تدریس می‌کرد.

۱. «مثنوی خوان» عنوان کسانی است که مثنوی را برای درویشان می‌خوانند و شرح و تأویل عرفانی آن را هم می‌نمایند. اینک نیز مثنوی خوان در بوسنی مانند ۵۰ سال پیش شیخ طریقت است. شخصیت این شیخ باید با چند ویژگی آراسته باشد:

- زبان‌های فارسی، عربی و ترکی را خوب بشناسد؛

- قرآن و حدیث را بشناسد؛

- از طرف شیخ خود برای خواندن و تفسیر و تأویل مثنوی اجازه‌نامه‌ای داشته باشد.

گذشته از این، شاعران بوسنی و هرزگوین که در نیمهٔ دوم قرآن ۱۶م. و قرن ۱۷م. زندگی می‌کردند و شعر خود را به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی عثمانی سروده‌اند، به تفسیر و شرح کامل مثنوی یا بخشی از آن هم پرداخته‌اند؛ از میان ایشان می‌توان به این افراد نامدار اشاره کرد: احمد افندی سودی (Ahmed effendi Sudi) از روستای سودیچی (Sudići) (متوفی ۱۵۹۲م.) که یکی از معروف‌ترین مفسران آثار شاعران فارسی به شمار می‌آید. او به جز شرح دیوان حافظ، شرح مثنوی را هم به زبان ترکی نوشته است که بر عکس شرح وی بر دیوان حافظ، شهرتی نیافته است. بعد از او درویش پاشا بایزیداگیچ (Derviš paša Bajezidagić) از موستار (Mostar) (متوفی ۱۶۰۳م.)، حبیب دده (Habib Dede) (متوفی ۱۶۴۳م.)، عبدالله افندی بوثنیاک (Abdullah efendija Bošnjak) معروف به «شارح الفصوص» (متوفی ۱۶۴۴م.)، محمد محتسم افندی شابانویچ (Muhammed Muhtesim efendija Šabanović) (متوفی ۱۶۹۴م.) و مصطفی لدنی (Mustafa Ledunni) (متوفی ۲۱-۱۶۲۰م.) کسانی بودند که به فرهنگ و ادب و شعر فارسی نیز دست یافتند و آثار تفسیری با ارزشی به جای گذاشتند. حتی برخی از ایشان مانند حبیب دده که دیوانی به نام «مثنوی صغیر» از او بر جای مانده است، شعر خود را به سبک مثنوی سروده‌اند.

از میان شاعران مذکور، درویش پاشا بایزیداگیچ «مجلس مثنوی» را در شهر موستار تأسیس کرد و بخشی برای تدریس و مطالعه مثنوی احداث نمود؛ این نکته بر پیروی وی از طریقت مولوی دلالت می‌کند.

اگر چه تدریس و تفسیر مثنوی در بوسنی و هرزگوین مربوط به خانقاه‌ها بوده است، ولی در منابع تاریخی آمده است که مصطفی بیغ بن ابراهیم (Mustafa beg Ibrahim) مؤسس مدرسهٔ «دارالحدیث» در سال ۱۶۴۱م. در شهر لیونو (Livno) از معلمین آن درخواست کرد که غیر از علم تفسیر، حدیث و فقه، مثنوی رومی را هم برای شاگردان این مدرسه تدریس کنند. واقف محمد فاضل پاشا شریفویچ (Muhammed Fadil paša Šerifovic) نیز در وقفنامهٔ خود وصیت کرده است که از موقوفات او مبالغی برای

برگزاری «مجلس مثنوی» در خانقاه مولوی سارایوو خراج کنند. به جز سارایوو «مجلس مثنوی» در خانقاه‌های موستار (Mostar)، لیونو (Livno)، تراونیک (Travnik) و ویسوکو (Visoko) نیز تشکیل می‌شد.

در دوران معاصر، یعنی اواخر قرن ۱۹م. و قرن ۲۰م.، حاج محمد جمال‌الدین چاوشویچ (Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević) از سال ۱۹۰۵م. تا ۱۹۲۸م. مجدداً به خواندن مثنوی رومی و شرح و تفسیر و تأویل آن در محفل درویشان بوسنی و هرزگوین می‌پرداخت. وی در استانبول تحصیل کرد و زبان فارسی و آداب تصوف را در پرتو شیخ طریقت مولوی، حاجی محمد اسد دده (Hadži Muhammed Esed Dede)، در استانبول آموخت.

مدتی به خاطر جنگ جهانی اول در تشکیل مجلس مثنوی اختلال به وجود آمد. حاجی محمد جمال‌الدین چاوشویچ تدریس مثنوی را به رسم امانت به شیخ محترم خانقاه «حاجی سینان» در سارایوو، فیض‌الله افندی حاجی بایریچ (fejzullah ef. Hadžibajrić) سپرد. شیخ حاجی بایریچ زبان فارسی را نزد شیخ برجسته و نامی در سارایوو، استاد شاکر سیکیریچ آموخت. وی در طول سال‌های ۱۹۶۵ و ۱۹۶۶م. با استاد عبدالباقی گولپینارلی (Abdulbaki Golpinarli)، اندیشمند معروف ترکیه و متخصص مولویه و مثنوی ارتباط داشت. او تا زمان مرگ خود در سال ۱۹۹۰م. مثنوی خوان بود و مجلس مثنوی را در محفل درویشان با موفقیت برپا کرد. شیخ فیض‌الله افندی با تفسیر و تأویل اشعار عارفانه مولانا، ارواح عاشقان الهی را در سارایوو سیراب نمود و به سوی حق تعالی به پرواز در آورد. ثمرهٔ زحمات ارزشمند ایشان ترجمهٔ دو جلد مثنوی همراه با تفسیر و تأویل عرفانی به زبان بوسنیایی بوده است که اولین نسخهٔ آن در ۱۹۸۹م. به چاپ رسیده است. باید گفت که تنها مثنوی خوان زندهٔ بوسنی و هرزگوین حاج حافظ خالد حاجی مولیچ (Hafiz Halid Hadžimulić) است که شیخ فیض‌الله افندی در هنگام حیات خود این عنوان را برای وی تعیین نمود. او جلد سوم مثنوی را همراه با تأویل عرفانی ترجمه کرده ولی این جلد هنوز به چاپ نرسیده است.

نکته قابل توجه این است که «حاجی سینان» در سارایوو در خانقاه مولوی - قدری هر پنجشنبه شب و در توزلا، در خانقاه نقشبندی هر یکشنبه شب یک داستان مثنوی را به دو زبان فارسی و بوسنیایی می‌خواند و به تفسیر و تأویل عرفانی آن می‌پردازد؛ حتی در طول جنگ خونین بوسنی هم این جلسات متوقف نشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شروہ شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی